
УДК 001.85+016:030(477)

Руслан Пилипчук

науковий співробітник

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Леся Журило

молодший науковий співробітник

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Особливості представлення родинних зв'язків в енциклопедичних виданнях

Існує низка українських видань родовідно-біографічного характеру, у яких ідеться про життя, творчість, досягнення й заслуги представників відомих родин та династій. Такі студії дають нам змогу через долі людей і родин краще зрозуміти події та історію України, осмислити й оцінити слід, який залишили кращі представники відомих родин України. Проблеми розвитку біографічних видань не раз було порушено в працях багатьох дослідників, серед них: П. Арсенич, В. Вергунов, Т. Дерлеменко, О. Луговський, Л. Кривенко, Т. Сосновська, В. Старик, Д. Устиновський, Т. Федорів, В. Шевчук, В. Ярошик, О. Яценко та ін. Так, наприклад, на основі першоджерел — української біографічної літератури XI—XVII ст. у праці «Корені та парості: український генеалогікон» (К., 2008) подано історію відомих родів Острозьких, Копистенських, Проскур-Суцанських, Мовчанів, Горленків та інших. Видання містить родинні хроніки, автобіографічні оповіді, генеалогічні оповідання у коментарях упорядника — історика й літературознавця, письменника Валерія Шевчука.

Іншу працю — «Із забуття. Генеалогічні дослідження» (Львів, 2002; упорядник З. Служинська) — присвячено висвітленню діяльності видатних особистостей з родин Джулинських, Савчинських, Крушельницьких, Старицьких, Черняхівських, Симиренків, які в радянські часи зазнавали репресій та замовчування.

Існують серйозні розвідки, підготовлені представниками відомих родин. Наприклад, лікар О. Дольницький у своїй книзі «Літопис роду Дольницьких. Документи, матеріали, спогади: генеалогічне дослідження» (Львів, 2004) розповідає про виникнення, становлення й розвиток старовинного українського галицького роду Дольницьких. Описуючи життя і діяльність своїх предків, автор тим самим розкрив багато маловідомих сторінок з історії Української Греко-Католицької Церкви. Л. Купчик підготувала книгу «Родом зі Струсова. Розповіді про Цегельських» (Львів,

2002), в якій розміщено дослідження про життя одного з давніх і досить розгалужених родів — священичого роду Цегельських. Родині громадських діячів Буковини Гузарів присвячено низку газетних статей, зокрема: В. Старик «Трагедія родини Гузарів» (1992) та П. Коваленко «Трагедія сім'ї Гузарів» (2000). Коротким дослідженням священичого роду Бурачинських, родин Озаркевичів, Бандерів, Шухевичів присвячені праці краєзнавця й історика П. Арсенича. Важливим та цікавим є дослідження, присвячені родинам артистів, художників, ремісників: В. Лісний «Гончарному роду нема переводу» — стаття присвячена роду гончарів Кавунників; В. Міщанин «Малобудищанський гончарський рід Чуприн» — родині гончарів та ін.

Водночас, окрім спеціальної літератури, родинні зв'язки висвітлюють й енциклопедії різного типу. Ключовою ознакою енциклопедичного жанру є наукова об'єктивність і зваженість довідкової інформації, при цьому важливо, щоб інформативне наповнення та стиль енциклопедичної статті були зорієнтованими на широке коло читачів. Виразною рисою енциклопедичних статей є констатація достовірного фактичного матеріалу, відсутність суб'єктивізму в оцінці як окремих явищ, так і персоналій. Для стилю науково-популярної довідкової літератури неприпустиме однобічне висвітлення будь-якого поняття чи персоналії. Цим енциклопедії принципово відрізняються від інших видів наукових видань, у яких такі матеріали можуть подаватися в авторській інтерпретації. Інформацію про родинні зв'язки, родини й навіть цілі роди містять різні типи енциклопедій.

Схарактеризувати особливості подання родинних зв'язків у енциклопедіях різного типу є метою нашого дослідження. Роботу виконано на основі аналізу укладання статей про відомі роди в таких енциклопедіях, як: «Енциклопедія українознавства» [5], «Большая советская энциклопедия» [2], «Українська радянська енциклопедія» [8], «Енциклопедія сучасної України» [4], «Енциклопедія історії України» [3], «Українська дипломатична енциклопедія» [6], «Юридична енциклопедія» [9], «Українська мова» [7] та «Большая российская энциклопедия» [1].

У деяких спеціалізованих енциклопедичних виданнях подано статті про родини або роди, які працювали в певній сфері, представлено їхні наукові здобутки. Наприклад, велику кількість статей про відомі роди містить «Енциклопедія історії України», що робить доступними дані генеалогічних досліджень для широкого кола читачів. У більшості галузевих енциклопедій у гаслах-персоналіях вказано родинні зв'язки з особами, про яких у цій же енциклопедії подано окремі статті (у такому випадку прізвище виділено курсивом), але, наприклад, в енциклопедії «Українська мова» зазначено й тих родичів, інформація про яких відсутня у виданні. Зазвичай це відомі особи.

Універсальні енциклопедії, на відміну від тематичних чи галузевих, значно ширше подають інформацію про відомі династії. У радянський період пропагувалися генеалогічні дослідження історії робітничих та селянських родин. Проте «Українська радянська енциклопедія» містить статті про рід українських поміщиків Капністів, родину художників Колесникових, албанський рід Кепрюлю, родину італійських живописців Карраччі та ін.

В універсальних енциклопедіях статті про родини, роди різні за структурою, обсягом і, очевидно, не мають встановлених чітких критеріїв щодо написання. Наприклад, стаття може містити розмежовані в хронологічному порядку відомості про батька й сина, інформацію про родину або весь рід (від засновника до нащадків). Спільною ознакою для гасел є інформація про найвідоміших представників роду, їхню діяльність, риси родоvodu та його місце в етносоціокультурному середовищі.

В «Енциклопедії українознавства» за редакцією професора В. Кубійовича вміщено короткі статті про відомі українські роди, що доводило їхню значимість в історії України, популяризувало найвизначніших представників цієї родини серед українського загалу. Наприклад, «Лагоди» — старшинський рід на Полтавщині, який походить від Василя Л. (†1702), сотн. хорольського (1685) і миргородського полкового осавула (1691—1701) [5: т. 4, с. 1252]. Так описано старшинські роди Полтавщини Лесевичів [5: т. 4, с. 1288], Лизакевичів [5: т. 4, с. 1289], Переяславщини — Лизогуби [5: т. 4, с. 1290], Лукашевичі [5: т. 4, с. 1384].

У статтях-персоналіях також простежено та зазначено родинні зв'язки, проте в одного з родичів (переважно в дітей або тих, чия діяльність, на думку укладачів, менш вартісна), наприклад, «Курінний Петро» — «син Петра К.» [ЕУ 4:1240], «Лазаревський Гліб» — «син Олександра Л.» [5: т. 4, с. 1254], «Лагодина Галина» — «дружина О. Залеського» [5: т. 4, с. 1252].

В окремих статтях «Большой советской энциклопедии», як і в «Енциклопедії українознавства», зазначено інформацію про родинні зв'язки, але лише в одного із них (переважно в синів). Наприклад, «Коржинский Дмитрий Сергеевич» — «Сын С. И. Коржинского» [2: т. 13, с. 175], «Коцюбинский Юрий Михайлович» — «Сын М. М. Коцюбинского». У деяких персональних статтях указано соціальний стан родини (народився у сім'ї робітників, службовця, повітового лікаря, дрібного чиновника, поміщика, лікаря).

«Українська радянська енциклопедія», за аналогією до «Большой советской энциклопедии», містить відомості в персональних статтях про родинні зв'язки: «Кабот Себастьян» — «син Дж. Кабота» [8: т. 6, с. 45], «Каразін Микола Миколайович» — «внук В. Н. Каразіна» [8: т. 6, с. 183], «Квітка Климент Васильович» — «Чоловік Лесі Українки» [8: т. 6, с. 277], «Ковалевська Софія Василівна» — «Дружина В. О. Ковалевського»;

«Ковалевський Володимир Онуфрійович» — «Брат О. О. Ковалевського і чоловік С. В. Ковалевської» [8: т. 6, с. 516] «Ковалевський Олександр Онуфрійович» — «Брат В. О. Ковалевського» [8: т. 6, с. 517], «Колесса Микола Філаретович» — «Син Ф. М. Колесси» [8: т. 6, с. 567]; соціальний стан родини (народився в сім'ї купця, лікаря, дрібного чиновника, поміщика, інтелігента, робітника).

На відміну від попередньої, в «Українській радянській енциклопедії» вміщено короткі статті про окремі роди, наприклад, «Капністів» [8: т. 6, с. 174], «Карагеоргієвичів» [8: т. 6, с. 181], «Карраччів» [8: т. 6, с. 181].

У «Большой советской энциклопедии» та «Українській радянській енциклопедії» більшість статей присвячено персоналіям періоду після 1917 року, що зумовлено догмами та стереотипами комуністичної доби.

Повнішу інформацію про роди викладено в гаслах «Енциклопедії історії України». Наприклад, про рід купців, підприємців і меценатів Дегтерьових [3: т. 2, с. 307—308], князівський рід Друцьких [3: т. 2, с. 485], в яких подано коротку інформацію про походження роду, його відомих представників (за хронологією), взаємозв'язки з іншими відомими родами. Коротко схарактеризовано їхню громадську діяльність. Про відомих громадських діячів, науки, культури, навіть якщо вони належать до одного роду чи родини, вміщено окремі статті із зазначенням родинних зв'язків першого та другого ступеня (чоловіки / дружини, батьки / діти, дідусі / бабусі). Наприклад, родина Драгоманових в «Енциклопедії історії України» представлена статтями про Михайла Петровича Драгоманова, Петра Якимовича Драгоманова, Якова Якимовича Драгоманова, в яких вказано, що Михайло Петрович — син П. Драгоманова, брат Олени Пчілки, племінник Я. Драгоманова; Петро Якимович — брат Я. Драгоманова, батько М. Драгоманова та Олени Пчілки, дід Лесі Українки; Яків Якимович — брат П. Драгоманова, дядько М. Драгоманова та Олени Пчілки. У гаслі «Адріанова-Перетц Варвара Павлівна» вказано — «Дружина В. Перетца» [3: т. 1, с. 42] «Алчевська Христина Данилівна» — «Дружина О. Алчевського. Мати Г. Алчевського, І. Алчевського, Х. Алчевської. Батько — Д. Журавльов — викл. міськ. уч-ща, мати — дочка героя Війни 1812 ген. Вуїча, сина молдов. господаря». «Алчевська Христина Олексіївна» — «Дочка О. Алчевського та Х. Д. Алчевської. Сестра Г. Алчевського та І. Алчевського». «Алчевський Григорій Олексійович» — «Син О. Алчевського та Х. Д. Алчевської. Брат Х. Алчевської та І. Алчевського» [3: т. 1, с. 69]. «Багалій Дмитро Іванович» — «Батько А. Багалій-Татаринової» [3: т. 1, с. 159], «Багалій-Татаринова Ольга Дмитрівна» — «Донька акад. Д. Багалія, його секретар і помічниця» [3: т. 1, с. 161]. «Барвінок Ганна» (Білозерська-Куліш Олександра Михайлівна) — «Сестра В. Білозерського, дружина П. Куліша» [3: т. 1,

с. 188], проте немає інформації про другого брата М. Білозерського. У статтях про братів Білозерських не вказано про родинні зв'язки із їхньою сестрою Олександрою. «Білозерський Василь Михайлович» — «Брат М. Білозерського», «Білозерський Микола Михайлович» — «Брат В. Білозерського» [3: т. 1, с. 286]. «Анастасія Ярославна» — «дочка Ярослава Мудрого, дружина угор. короля Андраша I (Андрія, Ендре; 1046—60)» [3: т. 1, с. 79]. «Андрій Боголюбський, Андрій Юрійович Боголюбський» — «2-й або 3-й син Юрія Долгорукова, внук Володимира Мономаха. Мати — дочка половецького хана Аепа Осеневича. Перша дружина не відома, друга — осетинська княжна» [3: т. 1, с. 84]. «Анна» — «дочка імп. Романа II і сестра Василя II Болгаробійця, дружина київ. кн. Володимира Святославича. Від шлюбу з А. у Володимира народилася дочка Марія Добронега» [3: т. 1, с. 90].

В «Українській дипломатичній енциклопедії» родинні зв'язки простежено у персональних статтях, наприклад, про американських громадсько-політичних і державних діячів Бушів міститься дві окремі персональні статті. У статті про Буша Джорджа Герберта Вокера, вказано, що «амер. громад.-політ. держ. діяч, 41-й Президент США (1989—93), батько Дж. В. Буша» [6: т. 1, с. 156], але є лише одне гасло «Кеннеді Джон Фіцджеральд», в якому не зазначено жодних генеалогічних відомостей [6: т. 1, с. 608]. Про родинні зв'язки пакистанських громадсько-політичних і державних діячів Беназіри й Зульфікара Алі Бхутто зазначено у статті «Бхутто Беназір» так: «пакистанський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї великого землевласника і політ. діяча З. А. Бхутто» [6: т. 1, с. 156].

В енциклопедії «Українська мова» значний масив статей присвячено мовознавцям (у т. ч. зарубіжним), які зробили вагомий внесок у розвиток українського мовознавства. У передмові до Енциклопедії зазначено, що для забезпечення системності та логічної впорядкованості матеріалів застосовано принцип відсилань між тематично близькими статтями. Терміни, до яких застосовано відсилання, виділені курсивом [7: 5]. За таким принципом вказано й родинні зв'язки, наприклад, у статті «Білодід Іван Костянтинович» — «Батько О. І. Білодіда» [7: 51], і, відповідно, «Білодід Олександр Іванович» — «Син І. К. Білодіда» [7: 52]; «Багмут Алла Йосипівна» — «Дочка Й. А. Багмута» [7: 41], «Багмут Йосип Адріанович» — «Батько А. Й. Багмут» [7: 42].

Однак потрібно зауважити, що непослідовність у поданні інформації про родинні зв'язки все ж зафіксовано; наприклад, «Грінченко Марія Миколаївна» — «Дружина Б. Д. Грінченка», але в гаслі «Грінченко Борис Дмитрович» не зазначено жодних відомостей про родинні зв'язки [7: 126—127]; так само в статтях «Гладкий Петро Дмитрович» — «Брат М. Д. Гладкого», але «Гладкий Микола Дмитрович» — немає інформації

про П. Д. Гладкого [7: 101]; «Адріанова-Перетц Варвара Павлівна» — «Дружина В. М. Перетца» [7: 12], але «Перетц Володимир Миколайович» — немає інформації про В. П. Адріанову-Перетц [7: 491]; «Брицин Михайло Якимович» — «Батько В. М. Брицина», а «Брицин Віктор Михайлович» — відсутня інформація про М. Я. Брицина [7: 57]; «Драгоманов Михайло Петрович» — «Брат Олени Пчілки, дядько Лесі Українки» [7: 167]; «Українка Леся» — відсутня інформація про М. П. Драгоманова [7: 741].

В «Юридичній енциклопедії» подано статті про українські родини, які були причетні до державно-правової діяльності. Наприклад, про козацько-старшинський і дворянський рід «Кочубеїв» [9: т. 3, с. 379], старшинсько-дворянський рід «Милорадовичів» [9: т. 3, с. 624], про «Лазаревських» [9: т. 3, с. 448], «Марковичів» [9: т. 3, с. 583]. В окремих персональних статтях зафіксовано коротку генеалогічну інформацію, наприклад, «Кочубей Віктор Павлович» — «З відомого укр. козац.-старшин. і дворян. роду 17—19 ст.» [9: т. 3, с. 380], «Маркович Яків Андрійович» — «Походив із старшин. козац. родини» [9: т. 3, с. 380].

У «Большой российской энциклопедии» містяться статті не лише про російські, а й про відомі зарубіжні роди, наприклад, про династію царів стародавньої Македонії Антигонідів, засновником якої є Антигон I Одноокий, полководець Філіпа II й Александра Македонського, династію римських імператорів, названу на ім'я імператора Антоніна Пія — Антоніни. Удокладнено розлогі статті, в яких у хронологічному порядку зазначено засновника та представників роду, їхню діяльність, здобутки, місце роду в книзі родоводів. Окрім цього, вміщено окремі персональні статті про найвідоміших представників роду. Наприклад, разом зі статтею «Апраксини» подано також: «Апраксин Степан Федорович» — «Из рода Апраксиных», «Апраксин Федор Матвеевич» — «Из рода Апраксиных. Брат П. М. Апраксина и царицы Марфы Матвеевны, жены царя Федора Алексеевича», «Апраксин Петр Матвеевич» — «Из рода Апраксиных. Брат Ф. М. Апраксина и царицы Марфы Матвеевны, жены царя Федора Алексеевича» [1: т. 2, с. 127], «Аргуновы» [1: т. 2, с. 195]. Стаття «Арбузовы» [1: т. 2, с. 170] інформує лише про батька й сина, на відміну від українських енциклопедій, у яких подано окремі персональні статті із поміткою про родинні зв'язки. Окрім статей про знатні роди та родини, містяться також і статті-персоналії про окремих представників, у яких зазначено відомості про рід. Наприклад, «Елисеев Сергей Григорьевич» — «Из купеч. рода Елисеевых» [1: т. 9, с. 659].

Схарактеризуємо також особливості представлення родинних зв'язків на сторінках «Енциклопедії сучасної України». На жаль, коли створювали концепцію Енциклопедії, питанню родових зв'язків не надали належного значення. Тому в рекомендаціях до підготовки біографічної

статті (про персоналії) було лише зауважено, що автор та редактор повинні виявляти родинні стосунки й фіксувати їх. Цю рекомендацію реалізовано таким чином: наприклад, у статтях про вчених, митців тощо одразу після визначення особи зазначають її родинні стосунки з відомими науковцями, митцями, громадськими, політичними діячами, спортсменами, про яких вже подано або заплановано окремі статті. Це переважно спорідненість першого й другого рівнів: батько, матір, брат, сестра, дід, баба, а також чоловік чи дружина й діти; послідовність подання — за ступенем споріднення; маркують їх курсивом. У статтях про спортсменів для виокремлення фахової спадкоємності та висвітлення процесу формування династій за наявності відповідних передумов вказують: «Син (дочка) і вихованець (вихованка)...» або «Чоловік (дружина) і вихованець (вихованка)...».

У випадку, коли в «Енциклопедії сучасної України» подано низку статей про багатьох представників відомого роду, поіменно зазначають лише близьких родичів. Так, у циклі статей про родину Грушевських двоюрідні та троюрідні брати Михайла Сергійовича окреслені визначенням «Далекий родич Михайла Грушевського». Родичів видатних людей, які померли до ХХ ст., а також далеких родичів — дядьків, тіток, племінників та ін., зазначають тоді, коли вони є постатями не регіонального, а загальноукраїнського чи світового масштабу. Якщо особа перебувала в кількох шлюбах із персоналіями, статті про яких вже є або їх передбачено, зазначають переважно останній шлюб, хоча є й винятки. Наприклад, у запланованих статтях про С. Лукіянович-Туркевич і Ольгу Мак будуть згадані обидві їхні чоловіки. Якщо ж особа розлучилася, то колишнього чоловіка / дружину зазвичай не вказують. Повідомляють також про походження з давньої родини, представники якої протягом низки століть були визначними діячами в різних сферах, вживаючи формулювання на кшталт: «Походить з давнього козацько-старшинського роду».

В «Енциклопедії сучасної України» біографічними є статті не лише про персоналії, а й окремі роди. У таких статтях родинні зв'язки виділено напівжиром (хоча, якщо є згадка про особу, про яку подано окрему статтю, її маркують курсивом). Ось, наприклад: «**ДРАГОМАНОВИ** — родина. **Михайло Петрович** (псевд. і крипт.: Кирило Василенко, Волинець, М. Галицький, М. Гордієнко, П. Кузьмичевський, П. Петрик, М. Толмачов, Українець, Чудак, А-бер, А. А., М. Др. в Ж. та ін.; 18(30). 09. 1841, м. Гадяч, нині Полтав. обл. — 20. 06(02. 07). 1895, Софія) — громадсько-політичний діяч, учений і публіцист. Брат *Олени Пчілки*, дядько *Лесі Українки* та *О. Драгоманової* ... Був одружений з громад.-культур. діячкою **Кучинською Людмилою Михайлівною** (1842, м. Гадяч, нині Полтав. обл. — 15. 05. 1918, Київ) ... Діти подружжя: Світозар, Лідія та Аріадна. **Світозар** (29. 06.

1884, Женева — 04. 12. 1958, м. Рочестер, США) — економіст ... **Аріадна** (27. 03. 1877, Женева — 1954, Львів) — громадська діячка. Дружина *Івана*, мати *Аріадни Трушів* ... **Лідія** (1865 — 1937) — громадська діячка. Дружина *І. Шшиманова* ... Дочка Світозара — **Наталія** (Бартай-Арпадні; 21. 04. 1921, Київ) — громадська діячка» [4: т. 8, с. 371—372].

У методичних рекомендаціях «Авторам та редакторам, які готують статті до Енциклопедії сучасної України» (К., 2002), подано низку схем для підготовки статей-персоналій залежно від їхньої професійної діяльності (науковця, художника, письменника, спортсмена тощо), однак, схеми про підготовку статті про роди немає, що, безумовно, є упущенням. Створення такої схеми завдяки подальшим дослідженням сприятиме не лише формалізації та уніфікації представлення родинних зв'язків в ЕСУ, а й забезпечить належний для цього рівень.

Отже, енциклопедії зазвичай мають свої традиції подання інформації про родинні зв'язки. Великою мірою це зумовлено характером енциклопедичного видання, його концептуальними засадничими положеннями, належністю його до того чи іншого типу. Констатуємо, що висвітлення родинних зв'язків на сторінках проаналізованих енциклопедій не досконале й потребує певного корегування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большая Российская энциклопедия: В 35-ти т. — Т. 1—27 / Под. ред. Ю. С. Осипова. — М.: БРЭ. — 2004—2015.
2. Большая советская энциклопедия: В 30 т. / Глав. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1969—1978.
3. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Гол. ред. В. А. Смолій. — К.: Наукова думка, 2003—2013.
4. Енциклопедія сучасної України: У 30-ти т. / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, О. М. Романів, М. Г. Железняк, В. М. Баранецький та ін. — Т. 1—15. — К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2001—2014.
5. Енциклопедія українознавства. Словникова частина: В 11 т. / Гол. ред. В. Кубійович, А. Жуковський. — Париж; Нью-Йорк, 1954—1995.
6. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Гол. ред. Л. В. Губерський. — К.: Знання України, 2004.
7. Українська мова: Енциклопедія / Редкол: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Заблюк та ін. — 3-ге вид. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007.
8. Українська Радянська Енциклопедія: У 12 т. / За ред. М. П. Бажана. — 2-ге вид. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1974—1985.
9. Юридична енциклопедія: У 6 т. / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998—2004.